

מוקד חדש-ישון ב"מלחמה הקרה" חבל שאבה (קטאנה) בזאיר

● עמיהוד ישראלי

התפוכות בחבל שאבה

בפרישתו של מואיו צ'ומבה תמכו חברות-הענק המערביות, ובראשן הקונצרן הבלגי "אוניון-מינייר", המתיישבים הלבנים, הסכנאים ואנשי-העסקים, וכן הפדרציה דאו של רודוזה, הפורטוגזים שבאנגולה וכן חוגים עסקיים שונים באירופה ובארה"ב. צ'ומבה הסתייע בנדרמריה המאומנת של חבל דאבה ובשכירי-חרב רבים מתגוררים במדינת הארץ ומישלוח יחידות צבא לזאיר לא הביאה להחזרת החבל הפורש, ותוצאה מכך פנה פטריס לומומבה, ראש הממשלה דאז, לעזרת בריה"מ ומדינות הגוש-המזרחי. בכך הפכה זאיר של ככלל וחבל שאבה במיוחד לאחת מהזירות הלוהטות ביותר של המלחמה הקרה. במאבק הבין-מעצמתי הסמוי על חבל שאבה וזאיר כולה השתלבו, כאמור, יריבויות אישיות, אנטרסטים

שבטיים ומגמות חברתיות מנוגדות. גם לאחר החזרתו הפנייה של חבל שאבה לחיק זאיר, נאלץ השלטון המרכזי בקינשאסה להיאבק במגמות בדלניות במחוז קאסאי, במחוז המשוני, במחוז המזרחי (מקום שם התבצרו תומכיו של לומומבה, לאחר שמנהיגם והסגר לדי צ'ומבה נוצח ע"י שכיריו, ינואר 1961). צבא זאיר דאז, בהנהגת הרמטכ"ל הקולונל ז'וזף מובוטו, התקשה לשים קץ למרידות השונות חרף הסיוע הצבאי שהוענק לו ע"י מדינות המערב, וחרף אימון יחידות העילית שלו (הצנחנים) ע"י מדינת צר"ל. בנובמבר 1965 שם קץ הרמטכ"ל המקומי ליריבויות האישיות, מינה עצמו לנשיא, אסר את קודמו בשלטון והצליח לפרק את מרבית הוונדרמריה של מואיו צ'ומבה.

משנה זו ואילך הנהיג הנשיא מובוטו שלטון יחיד, קידם תושבים מקומיים בהרכבת המינהל והשלטון, והנהיג מפלגה אחת (M.P.R.), התקין חוקה חדשה, ואימץ אידאולוגיה לאומית בסיסית "אפריקניזציה", בדומה לשליטים אפריקאים אחרים. השמות האירופיים של הערים (ליאופולדוויל - קינשאסה, אליזבתוויל - לובומבאשי, סטנליוויל - קיסאנגאני וכ"ו) הוחלפו, והוא הדין בשמות האזרחים. שם הרפובליקה שונה לזאיר (1971). מובוטו פעל לאפריקניזציה של המידרג הכנסייתי-קתולי, אשר נחשב למעוז התרבות האירופית במדינה. הוא פתח בסדרת האלמות שכללו את המיכרות, המסעים הגדולים וחברות-היצוא. דא עקא, שנסינותיו החוזרות ונשנים ועודד יוזמות כלכליות מקומיות במסחר ובחקלאות לא עלו יפה. בתפוקת המסעים הגדולים חלה ירידה מתמדת, והדבר חולל הגירות גדולות מהאזורים החקלאיים לערים מהדריג-ג'יסא ושיבה לחקלאות אותארכית-מפגרת אורך ג'יסא. פיתוח התעשייה המקומית לא התקדם כצפוי ולא תרם לשיחורן חולתה המחוללת של המדינה. חקלאי יציא המחצבים, ובעיקר הנתחש, כמקור עיקרי למטבע חוץ. בשנים 1968-1973 תרם יציא המחצבים כ-85% מערך היצוא, ו-70% מהם באו מיציא הנחושת והקובלט. אולם התנודות התכופות במחירי הנחושת בשוק העולמי מאז שנת 1970 (שהביאו כסופו של דבר לסגירת מיכרות תמנע בישראל) הגבילו את אי-הודאות בתחום מישלוחי היציא והכנסותיה של זאיר, וסופו לקשיי ניהול המשק ומיתנו את תוכניתו הפיתוח החוזמי התעשייה והמחצבים. משנת 70 ואילך הוענק מרכז הכובד של מְשָׁלוֹת-הפיתוח לענפי החקלאות דוקא נוכח הסיגיה הגדולה במיגור זה.

עושה של זאיר אינו משתקל ברמת-הכנסתה וברמת-חיי אוכלוסייה. הפערים החברתיים-ספליים היום הרחוקים מאפשרויות של גישור ואיוון. המנגנון המינהלי-מישחת והנסיית הבדלניות, במיוחד בחבל שאבה, מהבהבות כנחלים בערימת הרמץ.

הקובנים באים לאפריקה

זאיר הינה מדינה יבשתית מובהקת וגבולותיה היבשתיים חובקים למעלה מ-9,400 ק"מ. חופה באוקיינוס האטלנטי, בגיורת שפך נהר קונגו, מצטמצם ל-40 ק"מ בלבד. שכנותיה השונות, ובמיוחד "הרפובליקה העמית של קונגו" (ברזאווייל), אינן הוגות לה חיבה יתרה. זו האחרונה הפכה

הרקע ההיסטורי

קונגו הבלגית לשעבר (החל מ-1971 - זאיר), המשתרעת על יותר מ-21 מיליון קמ"ר, מאכלסת כ-26.5 מיליון אוכלוסין (אומדן 1977), שהם ערב-רב של קבוצת שבטי באנטו (כ-75% מהאוכלוסין), וכן קבוצות מכושי-סודאן בצפון, שבטים נילוטיים בצפון-מזרח, ואוכלוסיית פיגמאים (ננסים), שהם ככל הנראה התושבים האנדמיים מתקופת האבן-העתיקה (כ-100,000 נפש). למעלה ממיליון רבים מתגוררים במדינת ענק זו ומחציתם אירופים ולבנים (בלגים, צרפתים, בריטים, אמריקאים).

מכחינת מיקומה - זאיר הינה מדינה משונית-טרופית, אפופה יערות-עד וסאבאנות, המתמקדת סביב אגון-הניקו של נהר קונגו, השני באורכו באפריקה (4,650 ק"מ, שטח ניקו - 3.7 מיליון קמ"ר). לפני שקונגו הפכה למושבה בלגית (1884) השתרעו בשטחה כמה ממלכות, כגון זו של שבטי הבאקונגו, שהתקיימה כמחצית השנייה של המאה ה-14 בשפך נהר קונגו. ממלכה זו עמדה בסימן הפרפורות כשנחתו הפורטוגזים בשפך הנהר (1483). ב-1665 ניסה כוח פורטוגזי מאנגולה לפרוץ לעבר מיכרות הכסף, הזהב והנחושת, ששימם הגיעו לאוזני הפורטוגזים. הפשיטה נכשלה, אך בעקבותיה נחלשה ממלכת קונגו-התחתית והתפצלה למספר נסיכויות יריבויות.

בשוליה הדרומים של קונגו, בחבל שאבה הנוכחי הוא חבל קטאנה בעבר, התפתחו ממלכות ניפרדות של עמי הבאלובה והלונדה במאות ה-16-18. ממלכות אלה פרסו את השפעתן הכלכלית-מסחרית עד לאנגולה שבחופי האוקיינוס האטלנטי מזה ועד למומביץ בחופי האוקיינוס ההודי מזה. במחצית השנייה של המאה ה-19 התפשטו סחר-עבדים מחופי האוקיינוס ההודי, שנוהל ע"י ערבים ומוסלמים, לעבר קטאנה שהפכה למרכז סחר האדם במרכז-אפריקה. לאחר שהחוקר סטנלי חזר ממסעו לאורך נהר קונגו (1877) והצביע על האפשרויות הכלכליות הגלומות בחדירה לפנים היבשת, שוכנע המלך הבלגי ליאופולד II להקים את מושבת-קונגו, וזו הוכרה בקונגרס ברלין. המלך הבלגי נטל לעצמו מונופול על סחר הגומי והשנהב והחכיר את המסים לחברות ענק שעששו את המקומיים. ב-1908 החליט הפרלמנט הבלגי להעביר את קונגו לרשות הממשלה הבלגית, ובשלב זה החלה חזירת חברות-פרטיות לניצול אוצרות הטבע והמחצבים העשירים, שעיקרם התרכזו בחבל קטאנה. חזירת החברות והמיסיון חוללה תוצאות שונות ומנוגדות: אם בשנות ה-30 וה-40 של מאה זו היתה רמת שירותי הרווחה בקונגו הגבוהה ביותר במושבות אפריקה, והכנסיה הקתולית הקיפה במערבות החינוך שלה כמחצית ממספר הילידים, הרי שבסיכומו של דבר דוכאה כל תודעה מדינית ולאומית והגישה הכללית היתה פטרנאלית-לוחצת.

גישה זו היתה בעוכרי קונגו כבוא עת מתן העצמאות (יוני 1960), וניכרה בהיעדר רובד של משכילים, סוחרים ויזמים מקומיים שיתלו את העומס המדיני על כתפיהם. בנוסף לכך לקחה מושבת הענק בנסיית בדלניות מובהקות של בחליה השונים מחמת מיבילות גיאוגרפיות, תשתית תיקשורתית דלה, אינטרסים כלכליים מקומיים וכינלאומיים מנוגדים, ריבוי פדרציות עוינות ויריבויות בין אישי המפתח שבמושבה. מוקדי היריבויות האישיות נעו במשולש שבין הנשיא ז'וזף קסאובו, ראש-הממשלה פטריס לומומבה, וראש-חבל קטאנה (שאבה) מואיו צ'ומבה.

ייחודו של חבל שאבה

חבל קטאנה (שאבה) שונה משאר חלקיה של קונגו (זאיר) מהבחינות הבאות: ראשית, הוא משתרע כ-1,000 ק"מ ויותר מדרום לקו-השווה, מחוץ לאגן נהר קונגו אפוף יערות-העד, מחוץ לתחום הגשמים העזים הכלל-שנתיים וברמה טופוגראפית גבוהה של 500-1500 מ', המתאפיינת במיסלע גרניטי-מטרופי עתיר מחצבים. שנית, עושרה המחצבי-מינרלי של זאיר מתרכז, רובו ככולו, בחבל שאבה, בין הנחרות לואפולה וקאסאי. באזור עתיר מחצבים זה מופיעים מיכרות הנחושת, הקובלט, הכסף, האבץ, האוראניום, הדביל ועופרות המגנז, וכן מחצבים "קונגו-נייליים" בדוגמת הברזל, הפחם והעופרת. עוד בשנת 1954 תפסה המושבה קונגו את המקום הראשון בעולם בהפקת אוראניום, יהלומים וקובלט. מיכרות הנחושת נחשבים עד היום כבעלות האיכות הגבוהה ביותר בעולם, והן משתרעות בחבל שאבה העילי מצפון-מערב לדרום-מזרח, באורך של 300 ק"מ ויותר וברוחב הנע בין 50-60 ק"מ. עיר המיכרות הראשית היא קולוואזי. את האבץ מפקים פאן בעת ובעונה אחת עם הנחושת, ובחבל מאותם מיכרות מפיקים אבץ ועל-הפס. בדרום-מערב חבל שאבה מופקת העופרת בסביבות קאנגאנה. בדיל מופק מהמיכרבים שבאזור אַמְנוֹנְוִיִּטְסוֹלוֹ שבצפון שאבה. אוראניום התגלה בחבל עוד בשנת 1913 וריכוזו החשוב ביותר מצוי בקאווולו-שינקולוביה. מרבצי זה ויהלומים פזורים בכל רחבי זאיר, וחלק בלתי מבוטל מהם מצוי שוב בחבל שאבה. קיצורו של דבר, הפקת אוצרות הטבע המגוונים ועשירי העושרת מתמקדים עיקרם במחוז שאבה. חרושת-האבץ וזו תורמת למעלה מ-85% משווי היציא של זאיר. אין פלא שחבל שאבה-קטאנה, בראשות מואיו צ'ומבה, פרש ומרד, למחרת הכרות והעצמאות, בשלטון המרכזי של זאיר בקינשאסה (ליאופולדוויל).

החל משנת 1968 לאחת המדינות הפרו-קומוניסטיות היציאניות בכל יבשת אפריקה בניהולו של דיקטטור צבאי. אולם המהפכה העיקרית שזועזעה את מעמדה של זאיר חלה אשתקד באנגולה. מלחמת האזרחים, שליוותה את שלבי העצמאות הראשונים של מדינה זו, הסתיימה בהכרעה חדה לטובת התנועה הקומוניסטית המקומית, אשר הסתייעה בכוחות צבא קובניים שהוטסו במיוחד מעבר לאוקיינוס כדי לגבש מחוז קומוניסטי באנגולה. הקובנים לא נחו על ורי הדפנה. מדריכיהם הצבאיים אימנו ומאמנים את תנועות המחתרת השונות ביבשת-השחורה, הן בנאמיביה אשר בחסות דרום-אפריקה והן במדינות אחרות. גדודים קובאניים הואצו אשתקד לאתיופיה כדי לסייע בידי הפתח-הצבאית השמאלנית להדוף את צבאות סומאלי משולי ההרים ומיבדר מגודן. בחיטתה של קובה, כסיוע בריה"מ וגרמניה-המזרחית, ביבשת אפריקה אינה יודעת מרגוע, ואך טבעי היה שקובה תחזור ותלכד את גחלת-הבדלנות של חבל שאבה עתיר-המחצבים, הגובל באגפן המערבי עם אנגולה.

באביב 1977, נעשה הנסיון הראשון של כמה מאות מורדים (מיעוטם - שרידי הוונדרמריה הקטאנגית) לחדור לחבל שאבה. צבאו של מובוטו בתחיל זה נפרץ לכל רוח, ואלמלא החשת תיגבורות אוויריות מצבא מרוקו במטוסי תובלה צרפתיים - לא היה מי שיעמוד בפרץ. מובוטו הודיע לשמור על גודדי הצנחנים שלו בבירתו קינשאסה, ומלאכתו נעשתה בידי אחרים. במאי השנה חזר ונשנה המחזה, לאחר שמורדי חבל שאבה המאומנים באנגולה, עמדו על חולשת צבא זאיר. גם הפעם היה צורך בהחשת סיוע צרפתי ישיר בצורת גדודי "ליגיון-הורים" שתוגברו בגודר בלגי. צנחניו של מובוטו הסתפקו בהכשרת שדה-התעופה, ליד עיר המיכרות קולוואזי, לקליטת התיגבורות המערביות. התערבות צנחני "ליגיון-הורים" הצרפתי הביאה לכיבושה של קולוואזי ולנסיגת הפולשים לעבר זאמביה, וממנה - לאנגולה.

אין ספק, כי שני נסיונות הפלישה הללו, ומיוחד המיבצע האחרון שהיה נחרץ ותיקי, עלולים היו לנתק את חבל שאבה, מקור עושרה של זאיר, ולהכפיף למרות קומוניסטית עקיפה. אובדנו של חבל זה היה מקדם את התערעורת המדינה כולה ומחזירה למצב תהוהו ובוהו ששרר בה בשנים 1961-1960. העולם המערבי עומד, אפוא, בפני אפשרות מוחשית ביותר של אובדן אחד ממקורותיו העשירים ביותר במחצבים נדירים ועתירי-חשיבות. מלחכתה של בריה"מ וקובה בזורותיה השונות של אפריקה מלמדים, לעומת זאת, על תוכנית-אב מוסקוויאית להשתלטות על היבשת-השחורה כולה.